

УДК 281.9: 94 (470): 323.11 «1917/1919»
DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2019.175486>

Надтока Геннадій Михайлович,
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка
ORCID: 0000-0002-6479-5469
nadtokag_kyiv@ukr.net

Горпинченко Інна Володимирівна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка
ORCID: 0000-0002-5501-1669
inna_gorpychenko@ukr.net

ПОЛІТИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ АУТОНОМІСТСЬКИХ РУХІВ У ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ БЕССАРАБІЇ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Мета роботи – реконструювати процес визрівання етнополітичних та етнокультурних передумов автономії православної церкви в Бессарабії XIX – початку XX століть та спроб їх практичної реалізації. **Методологія.** Дослідження ґрунтується на засадах методологічного синтезу. Він передбачає поєднання інструментальних здобутків відомих наукових шкіл, зокрема цивілізаційного підходу до аналізу історичного процесу та методів соціальної й антропологічної історії з притаманним їм ментальним дискурсом. Зазначене дозволило врахувати особливості стадіального розвитку державних і церковних інституцій, ступінь цивілізаційної спорідненості країн і народів, можливості їх культурної та конфесійної самоідентифікації у поліетнічному суспільному просторі. **Наукова новизна** полягає у з'ясуванні концептуальних підходів до тлумачення історії православної церкви в Бессарабії XIX – початку XX століть, виявленні домінуючих чинників становлення національної та інонаціональних моделей православ'я, обґрунтуванні висновку про наявність у країні початку XX ст. необхідних етнокультурних та етноконфесійних передумов для розгортання автономістських процесів. **Висновки.** Незважаючи на понад столітню російську колонізацію й послідовну русифікацію православної церкви в Бессарабії, нею були збережені етнокультурні й етноконфесійні основи національної ідентичності. Російські буржуазно-демократичні революції закономірно пробудили не тільки крайові автономістські, але й автокефальний рухи, насильницьки перервані румунським завоюванням Бессарабії.

Ключові слова: Бессарабія, Російська православна церква, Румунська православна церква, автономія, анексія, русифікація, румунізація, етнокультурна та етноконфесійна ідентичність.

Надтока Геннадій Михайлович, доктор исторических наук, профессор кафедры всемирной истории Киевского университета имени Бориса Гринченко; Горпинченко Инна Владимировна, кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории Киевского университета имени Бориса Гринченко

Политические и этнокультурные предпосылки автономистских движений в православной церкви Бессарабии (XIX – нач. XX в.)

Цель работы – реконструировать процесс вызревания этнополитических и этнокультурных предпосылок автономии православной церкви в Бессарабии XIX – начала XX вв. и попыток их практической реализации. **Методология.** Исследование основывается на началах методологического синтеза. Он предусматривает сочетание инструментальных достижений известных научных школ, в частности цивилизационного подхода к анализу исторического процесса и методов социальной и антропологической истории с присущим им ментальным дискурсом. Указанное позволило учесть особенности стадияльного развития государственных и церковных институтов, степень цивилизационного родства стран и народов, возможности их культурной и конфессиональной самоидентификации в полиэтничном общественном пространстве. **Научная новизна** состоит в выяснении концептуальных подходов к толкованию истории православной церкви в Бессарабии XIX – начала XX веков, выявлении доминирующих факторов становления национальной и инонациональной моделей православия, обосновании вывода о наличии в крае начала XX века необходимых этнокультурных и этноконфессиональных предпосылок для развертывания автономистских процессов. **Выводы.** Независимо от более чем столетнюю российскую колонизацию и последовательную русификацию православной церкви в Бессарабии, ею были сохранены этнокультурные и этноконфессиональные основы национальной идентичности. Российские буржуазно-демократические революции закономерно пробудили не только краевые автономистские, но и автокефальное движения, насильственно прерванные румынским завоеванием Бессарабии.

Ключевые слова: Бессарабия, Российская православная церковь, Румынская православная церковь, автономия, аннексия, русификация, румынизация, этнокультурная и этноконфессиональная идентичность.

Nadtoka Hennadii, Doctor of Sciences (History), Professor, Department of World, History Borys Grinchenko Kyiv University; Horpynchenko Inna, Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of World, History Borys Grinchenko Kyiv University

The political and ethnocultural prerequisites of the autonomist movements in Orthodox Church in Bessarabia (XIX-early XX centuries)

The purpose of the article is to reconstruct the advancing process of the ethno-political and ethnocultural prerequisites of the autonomy of the Orthodox Church in Bessarabia in XIX-early XX century and attempts of their implementation. **Methodology.** The research is based on the principle of methodological synthesis. It provides the consolidation of the instrumental findings of famous scientific schools, in particular, the civilization approach to the analysis of the historical process and the methods of social and anthropological history along with the mentality discourse. That has enabled to take account of the features of stage development of state and religious institutes, the extent of civilization likeness of states and peoples, possibilities of their cultural and religious self-identification in the polyethnic society. **The scientific novelty** is in finding out the conceptual approaches to the interpretation of the history of the Orthodox Church in Bessarabia in XIX-early XX century, determining the dominant factors of the development of the national and foreign models of Orthodoxy, substantiating the fact that there were necessary ethnocultural prerequisites for beginning of the autonomy process in the country in the early XXth century. **Conclusions.** In spite of over hundred-year Russian colonization and serial russification of Orthodox Church in Bessarabia, it preserved ethnocultural and ethno-religious principles of national identity. Russian bourgeois-democratic revolutions naturally aroused not only the country autonomy movement but also autocephalous one violently ceased by Romanian conquest of Bessarabia.

Key words: Bessarabia, Russian Orthodox Church, Romanian Orthodox Church, autonomy, annexation, russification, romanization, ethnocultural and ethno-religious identity.

Актуальність зазначеної теми пов'язана з необхідністю всебічного осмислення властивого XIX – поч. XX ст. явища загальноєвропейського національного відродження, яке охопило як державні, так і недержавні нації.

Невід'ємною складовою відродження залежних народів з домінуючим православним віросповіданням був розвиток автономістських прагнень місцевих церков, носіями яких виступала частина духовенства і мирян. Живильним ґрунтом автономістської ідеології церков ставали національні конфесійні та культурні традиції. Унікальність конфесійної еволюції православної церкви в Бессарабії була пов'язана з перманентним впливом на неї зовнішніх політичних чинників, найпотужнішими з яких були російський та румунський. Попри суттєву відмінність між ними, національно зорієнтована частина православної церкви в Бессарабії постала перед необхідністю відповісти на подвійний виклик. Наскільки закономірними виявилися зміни церковної юрисдикції крайової церкви в Бессарабії у 1812 – 1918 рр. та наскільки зрілими були передумови для відродження місцевої церковної автономії – важлива складова наукового дискурсу, актуалізація якого пов'язана і з теперішніми автокефальними рухами в нових незалежних державах Центрально-Східної Європи.

Аналіз досліджень і публікацій. Впродовж останнього десятиліття з'явилась низка статей, присвячених історії вирішення бессарабського питання XIX – поч. XX ст. (Д. Мальцев, С. Марков, М. Мельтюхов) [14; 15; 16], політиці русифікації й румунізації Бессарабії (О. Гром, С. Марков) [7; 15], виборюванню молдаванами права на автономну церкву (В. Бурега, П. Шорніков, О. Гром) [4; 31; 8]. Разом з тим системний аналіз політичних та культурних передумов відродження крайової церковної автономії на етапі між російським і румунським завоюванням Бессарабії залишається незавершеним. На наш погляд, утвердились три концептуальні підходи до тлумачення церковної історії Бессарабії нового часу. *Російськоцентрична концепція*, що ґрунтується на ідеї спорідненості російського й бессарабського народів, саму русифікацію Бессарабії та її церкви пояснює як «цивілізаторську місію», що здійснювалась у "м'якій формі" (О. Гром) [7]. При цьому завоювання Бессарабії Росією ("приєднання") розглядається як рятівний акт для молдавської мови і молдавського богослужіння (А. Філіпенко) [26]. Ідеологічно протилежною є *румуноцентрична концепція* (Н. Йорга, К. Джуреску) [32; 10], яка спонукає сприймати бессарабців як невід'ємну частину румунської нації, що зберегла свою ідентичність, попри певні трансформації в мові, культурі, традиціях і церковних обрядах, що відбулися під впливом слов'янських народів у XIX – XX століттях. Автори уникають самого поняття «церковна автономія Бессарабії». Зміст *молдовоцентричної концепції* полягає в обґрунтуванні права молдавського народу на власну суверенну державу, автономну й автокефальну у перспективі православної церкви (А. Зданкевич, О. Стан, В. Бурега) [12; 24; 4]. Підґрунтям для таких висновків слугує багатовікова історія державності молдавського народу й молдавської митрополії, зафіксованої у складі Константинопольського патріархату в 1386 році. Внаслідок етноконфесійного синкретизму, тобто взаємодії етнокультурних та конфесійних рис, за аналогією, зокрема, з українським, російським, румунським православ'ям і сформувався своєрідне молдавське православ'я.

Мета роботи – реконструювати процес визрівання етнополітичних та етнокультурних передумов автономії православної церкви в Бессарабії XIX – початку XX століть та спроб їх практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Корені проблем щодо адміністративного підпорядкування і статусу бессарабської церкви сягають початку XIX ст., зокрема 1808 року. Тоді, в ході російсько-турецької війни, імператор Олександр I видав указ, яким велів Київському митрополиту Гавриїлу (Бенулеско-Бодоні) стати екзархом новоприєднаних земель – Молдови, Валахії та Бессарабії. З 1812 р. цей край в церковно-адміністративному відношенні набув статусу Кишинівської і Хотинської єпархії Російської православної церкви (РПЦ). Право на перепідпорядкування Бессарабської частини Молдавської митрополії, тобто частини конфесійного простору Константинопольського патріархату, Росія пов'язувала зі своєю історичною місією визволення православних народів від османського гніту та збереження їх культурної ідентичності. Наступні церковні перетворення в Бессарабії відбувалися в умовах російського панування на цих землях (1812-1917 рр.).

Перший трансформаційний етап (1810-і – початок 1860-х рр.) характеризувався адаптацією РПЦ до нового соціокультурного простору з чужою романською мовою. Проявами цієї адаптації були, по-перше, відносно уповільнена русифікація й, по-друге, часткове збереження молдавської мови в освіті й богослужінні.

Румун за національністю, митрополит Гавриїл здійснив цілу низку реформ, суперечливо поєднуючи політику централізації й соборноправ'я. Він упорядкував храми, запровадив метричні й прибутково-витратні книги, встановив освітній ценз для осіб духовного звання. Були скасовані деякі місцеві звичаї та запроваджені нові. Зокрема, право на освячення нових храмів, здійснюване раніше архиєреєм, було передане священикам. Богослужбова практика в Бессарабії поповнилась перейнятим РПЦ українським обрядом винесення плащаниці на Великдень і обнесення її навколо храму. Крім того, ченцям заборонялося переходити з одного монастиря в інший без благословення архиєрея, розпочалася боротьба з симонією – продажем церковних посад. Разом з тим, реформи були спрямовані на уніфікацію російського і молдавського православ'я, що створювало передумови для русифікації крайової церкви.

На той час селянське в своїй основі молдавське суспільство залишалось неписьменним і консервативним, а тому важко сприймало російську мову. Схожою була ситуація і в середовищі місцевого духовенства. Навчання у відкритій 1813р. Кишинівській семінарії велось двома мовами – російською і молдавською. Так само на початках двомовність утверджувалась у заснованій митрополитом Гавриїлом Кишинівській єпархіальній типографії (1814 р.). Зокрема, було видано "Молдавський буквар"[26, 322-323].

Твердо на національних традиціях стояли бессарабські монастирі. Як зазначає О. Гром, лише молодше покоління ченців, яке поповнювалось вихідцями з російських обителів, демонструвало лояльність "російській справі" [7, 90]. Загалом до середини XIX ст. в Бессарабії серед служителів культу переважали молдавани.

Другий етап (середина 1860-х – 1905 рр.) трансформації православної церкви в Бессарабії ознаменувався інтенсивною русифікацією краю й занепадом національно-церковної ідеології в Бессарабії.

Такий поворот пояснюється не тільки утворенням Румунської держави, а, відтак, появою небезпечного для РПЦ конкурента, уособленого в Румунському патріархаті. Йдеться ще й про суттєве посилення реакційності всієї національної політики Російської імперії у зв'язку з польським національним повстанням 1863-1864 років.

Сприятливим ґрунтом для подальшої русифікації Бессарабії був низький рівень соціально-економічного розвитку краю. У 1860 р. Бессарабія посідала 39 місце за кількістю підприємців серед губерній імперії, 41-е місце за вартістю промислової продукції й 46-е – за кількістю робітників [30, 34]. Незважаючи на те, що за довготривалістю життя молдавани займали перше місце в імперії без урахування прибалтійського регіону (40,5 років), за рівнем освіти (10,5 % у чоловіків та 1,7 % у жінок) вони суттєво поступалися іншим народам європейської Росії [17, 208; 3, 82].

Наприкінці 1860-х рр. русифікація помітно позначилася на церковній пресі – Кишинівські єпархіальні відомості поступово втрачали двомовність. Запровадження обов'язкової норми – знання російської мови ченцями – мало своїм продовженням відкриття ними російських шкіл при монастирях. Переломним моментом в процесі русифікації Бессарабії стало переведення на російську мову всього світського й церковного документообігу (1872 р.). Небажання частини бессарабського духовенства русифікуватися, особливо за архипастерського служіння Павла (Лебедева) (1871-1882), нерідко призводило до закриття храмів [7, 90].

Утвердження російської моделі православ'я в Бессарабії супроводжувалося скасуванням виборності ігуменів монастирів. Натомість залежність духовенства від єпископа ставала непомірною. Відомий російський історик Б. Миронов порівнює її з владою царя над дворянством або поміщика над селянами [17, 363]. При цьому процеси націоналізації й вестернізації Румунської православної церкви так само віддаляли її від Бессарабії: запроваджувалася румунська мова в богослужінні, зростала взаємозалежність церкви з державою, церковна служба супроводжувалася органому музикою, була здійснена спроба переходу церкви на григоріанський календар [4].

Відносно короткоплинний *третій етап трансформаційних процесів у православній церкві на території Бессарабії* охопив події від першої російської революції 1905-1907 рр. до румунського завоювання краю у 1918 році. Тоді, разом з відновленням національно зорієнтованих політичних партій, на окраїнах імперії відроджувалося й національно-церковне життя.

У Бессарабії на початку ХХ ст. відновлюється рух за поширення рідної мови в освіті та церкві. Під тиском страйкуючих вихованців Кишинівської духовної семінарії Святійший Синод РПЦ у 1907 р. легітимізував у цьому навчальному закладі молдавську мову викладання й молдавський церковний спів. З'являються молдовомовні церковні часописи та журнали. Зокрема, в 1908 р. розпочалося видання молдавською мовою церковного журналу "Лумінеторул". До поширення в Бессарабії молдавської мови певну причетність виявили й власне релігійні рухи. Серед них так званий Балтський рух послідовників ієромонаха Іннокентія з Феодосіївського монастиря в Балті, що на українському Поділлі [8, 87-89].

У суспільстві набирала сили ідея відродження національної конфесійної ідентичності. Так, у березні 1908 р. Кишинівська міська управа на чолі з її головою та колезьким асесором П. Синадіно звернулася до Київського митрополита Флавіана з проханням посприяти відновленню Кишинівської архієпископії. Як аргумент зазначалося, що Кишинівська єпархія є спадкоємицею заснованої ще в ХІV ст. Молдавської митрополії [30, 2]. Ідея національної конфесійної ідентичності мала під собою й належний етнічний ґрунт. На зламі ХІХ – ХХ ст. молдавани в Бессарабській губернії становили 47,6% населення, а на території Кишинівської єпархії – близько 75 %. При цьому, за даними перепису 1897 р., частка українців наближалась до 20%, росіян – до 8%, євреїв – 12%, болгар – бл. 5% [29, 2].

Проте разом з національно-визвольними процесами в Бессарабії розгорталася й реакційні монархічні (чорносотенні) рухи за "єдину й неподільну Росію". Їх активними учасниками ставали православні церкви і монастирі [28, 1-2]. Так, у 1900 р. в імперії було створено організацію "Русское собрание" на чолі з князем Д. Голіциним, а в 1905 р. виникли монархічні організації "Союз русских людей" та "Союз русского народа" (СРН). Чорносотенний рух швидко поширився на Бессарабію. Під час першої революції в краї діяло 194 чорносотенних відділів, виходила чорносотенна газета "Друг". Серед лідерів монархічних організацій виявились бессарабський дворянин В. Пуришкевич та єпископ Серафим (Чичагов) [2, 22-27]. Показово, що повітовими відділами СРН керували священники. Церква здійснювала патріотичні хресні ходи й опосередковано освячувала погроми етнічних меншин [21].

Таким чином, ідеологія й практика російської держави та РПЦ в Бессарабії впродовж одного століття після включення цього краю до складу імперії помітно еволюціонувала: від компромісу з місцевою політичною церковною елітою до безкомпромисності й силового нав'язування їй великодержавної й великоцерковної ідеології; від політики відносної двомовної гармонії в освіті та церкві до суцільної русифікації. Ця обставина відіграла вирішальну роль не тільки у піднесенні в бессарабському суспільстві національних рухів, але й у посиленні популярності міфологеми "Великої Румунії".

Тенденція до активізації автономістських настроїв у православній церкві Бессарабії була лише частково пригальмована війною 1914 – 1918 рр. й наростаючим протистоянням між Росією та Румунією за бессарабські землі. Лютнева революція 1917 р. й розпад Російської імперії відкривали для Бессарабії нові можливості політичного, національно-культурного і церковного відродження. Але зростала й загроза анексії з боку молодого Румунського держави.

Національно-визвольні процеси в Бессарабії значною мірою розвивалися синхронно з українськими. У квітні 1917 р. в Бессарабії була створена Молдавська національна партія. Її ключовою програмною установкою було входження автономної Бессарабії до складу федеративної Росії.

Російська православна церква з пересторогою поставилася до реанімації національно-церковного питання, обмежуючись дискурсом соціальних змін. Кишинівські єпархіальні відомості закликали зокрема до втілення в суспільстві ідеалів "свободи заради віри" [19].

Ліквідація самодержавства в Росії суттєво підірвала підтримку православної церкви з боку держави. Зник один із трьох стовпів уварівської триади "православ'я, самодержав'я і народності". При цьому РПЦ продовжувала демонструвати свою відданість державі. На створеному Росією румунському фронті тривала капеланська служба, очільники православної церкви в Бессарабії регулярно відвідували діючу армію. Під час таких поїздок у лютому та квітні 1917 р. архієпископ Кишинівський і Хотинський Анастасій відвідував шпиталі, узгоджував плани церкви щодо сприяння армії на зустрічах з генералітетом та командуючим фронтом генералом Цуриковим [20], а також з депутатом четвертої Державної думи і членом СРН Пуришкевичем [5].

Священики РПЦ в Бессарабії у більшості заповзято виконували пропагандистську функцію. Починаючи з 1914 р. вони, зокрема, створювали так звані "духовні загони". В їх обов'язки входило задоволення віросповідних потреб воїнів на фронті і в тилу [25, 310].

Разом з тим, набирало сили й національне життя в Бессарабії. 12 липня 1917 р. в Російському театрі Одеси відбулися збори представників різних національностей: українців, молдаван, євреїв, поляків, татар. У спільній заяві обґрунтовувалась вимога "самовизначення народностей, культурні цінності яких віками безжалісно розкрадалися Росією". "Ланцюги рабства остаточно розбиті" – наголошувалось у прийнятому рішенні [18]. Ідеї федералізації країни були проголошені й на з'їзді народів Росії, що відбувся у Києві у вересні 1917 р. Делегат від Бессарабії Іона закликав до федеративного устрою Росії [11].

У відповідь на рішення з'їзду 26 вересня 1917 р. Тимчасовий Уряд звернувся з декларацією до народів Росії. В частині, що стосувалася національного питання, проголошувалось визнання за всіма народами права на самоуправління. Зазначалося, що уряд готує законопроекти про користування рідною мовою в школі, суді, органах самоуправління і т. д. Повідомлялося також, що при Тимчасовому уряді створено раду у справах національностей з представництвом у ній всіх народів Росії [9].

Логічним результатом національного піднесення в Бессарабії стало утворення Сфатул Церіу (Крайової Ради), яка складалася зі 130 представників бессарабських політичних і громадських організацій. 2 грудня 1917 р. Сфатул Церій ухвалив рішення про створення Молдавської Народної Республіки як автономії у складі Російської Федерації. Було організовано уряд – Раду Генеральних Директорів на чолі з П. Єрханом.

Обґрунтовуючи "антиросійський характер" своїх політичних кроків, Сфатул Церій стверджував, що "з часів приєднання Бессарабії до Росії імперія здійснювала "штучну колонізацію краю" [13].

Слідом за частиною бессарабського політикуму, який став на позиції відродження національної держави, до цієї справи приєдналась і частина православного духовенства. У квітні 1917 р. відбулися надзвичайні збори духовенства і мирян Бессарабії, які проголосили курс на створення автономної Молдавської церкви, а також націоналізацію всіх її, у т. ч. духовних навчальних установ. Змінилася навіть назва головного друкованого органу крайової церкви. Замість "Кишиневских єпархиальных ведомостей" почали видавати "Голос православной Бессарабской церкви".

Важливою була подія, що відбулася 21 грудня 1917 р., коли "з ініціативи групи священиків-молдаван було організовано союз молдавського духовенства Православної церкви Молдавської Республіки". В Кишиневі сформували "Особливе організаційне бюро Союзу" у складі: архимандрита Гурія, протоієреїв К. Парфенєва, І. Андроника, священиків І. Бівола, К. Урсула, І. Шуки та С. Бажана. Завданням Бюро проголошувалось вироблення статуту Союзу і положення про управління молдавської церкви. Планувалося, зокрема, що проект документу про проголошення автономії молдавської церкви буде представлено на обговорення всього духовенства Бессарабії. Після врахування пропозицій мав бути скликаний перший Помісний Собор православної церкви Молдавії [23].

Сфатул Церій у своєму однойменному часописі вітав ініціативу Союзу молдавського духовенства. Натомість критики цієї ініціативи обмежились висновком про те, що статус церкви в Бессарабії не дозволяє проводити помісні собори. Припустимою визнавалася лише організація з'їздів або зборів духовенства і мирян [23].

Таким чином, напередодні румунської окупації бессарабське суспільство вже перебувало у стані розколу. Проросійські, прорумунські й національно зорієнтовані сили не були готові до взаємного компромісу.

Користуючись сприятливими для себе обставинами, Румунія розпочала введення своїх військових частин у Бессарабію в грудні 1917 р., а в січні 1918 р. завершила її окупацію. Патріотичні сили в Бессарабії встигли лише проголосити незалежність Молдавської Народної Республіки 24 січня 1918 р., повторюючи аналогічний крок УНР від 22 січня. Проте в умовах силового тиску з боку Румунії 27 березня Сфатул Церій ухвалив декларацію (86 голосів – за, проти – 3) щодо об'єднання МНР з Румунією на правах автономії.

Українська Центральна Рада 23 квітня 1917 р. заявила про свої претензії на заселені українцями Південну та Північну Бессарабію. Проте драматичний розвиток національно-визвольної революції в Україні маргіналізував проблему румунської окупації Бессарабії й у липні 1919 р. уряд Директорії визнав Бессарабію частиною Румунії [6, 256-257].

Боротьба за територію Бессарабії була й боротьбою за її конфесійний простір. Не випадково відразу після окупації краю очільник Синоду Румунської православної церкви митрополит Пимен (Джорджеску) повідомив новообраного патріарха Московського Тихона про перепідпорядкування канонічної території Бессарабії патріарху Румунському. У листі-відповіді патріарх Тихон закликав не поспішати з церковною реорганізацією. Апелюючи до історії, він нагадував, зокрема, що входження земель до складу іншої держави не завжди є підставою для термінової зміни їх церковної юрисдикції. Так, – писав він, – "Малоросія була приєднана до Московської держави в 1654 р., але це не завадило її церкві ще упродовж 32 років потому

залишатися під юрисдикцією Константинопольського патріарха" [1, 134-135]. Все свідчило про те, що РПЦ наражалася на властиву їй самій тактику і принципи конфесійної політики.

На початок румунської окупації РПЦ в Бессарабії мала значний потенціал. Вона охоплювала Кишинівську, Хотинську, Болградсько-Ізмаїльську єпархії й налічувала 1084 парафії та близько 30 монастирів. У кожній єпархії функціонувала духовна семінарія [31]. Вже позбавлена на той час будь-якої підтримки з боку держави, РПЦ, тим не менше, стала у жорстку опозицію щодо Румунського патріархату в Бессарабії. Однак відразу після румунської окупації РПЦ діяла переважно пропагандистськими засобами. Богослужіння в різних церквах здійснювалось священниками обох патріархатів [27]. В Бессарабії виникали проросійські релігійно-політичні товариства і комітети. У лютому 1918 р. до складу громадського комітету визволення Бессарабії увійшов і тодішній очільник православної церкви краю архієпископ Анастасій. Справді конфронтаційний етап у міжцерковних відносинах Бухареста і Москви було започатковано ультимативною вимогою до керівництва РПЦ з боку Румунської православної церкви (РумПЦ) прийняти рішення про підпорядкування Румунському патріарху. Архієпископу Анастасію та вікарним єпископам Гавриїлу (Чепуру) й Діонісію (Сосновському) було обіцяно членство в Св. Синоді РумПЦ. Відхилення ультиматуму мало своїм наслідком виїзд архієпископа Анастасія з Бессарабії в Одесу, де він і продовжував керувати Комітетом визволення Бессарабії. Єпископи Гавриїл і Діонісій були примусово вислані за Дністер [4]. Звинувативши архієпископа Анастасія у "добровільному зреченні", РумПЦ завершила організаційне підпорядкування православної церкви в Бессарабії. У червні 1918 р. очільником Кишинівської єпархії було призначено єпископа Никодима (Мунтяну).

Згортання автономії Бессарабії у складі Румунії, що завершилось об'єднаним актом Парламенту в Бухаресті від 29 грудня 1919 р., супроводжувалось динамічною румунізацією світського й церковного життя. Силовий тиск на РПЦ проявлявся у вилученні церковно-слов'янської й російської мов з навчальних програм духовних семінарій та училищ, забороні російськомовних проповідей, встановленні жандармського контролю за богослужінням політично неблагоннадійних пастирів. Відмова перейти на румунську мову в монастирях каралася адміністративними переміщеннями й тілесними покараннями ченців та чорниць, як це мало місце, зокрема, в Катараському монастирі Сороського повіту [22]. Найбільший опір румунізації чинило українське й російське населення Північної та Південної Бессарабії. Прикладами протестних акцій мирян стали, зокрема, православний сход в с. Будак Аккерманського повіту в листопаді 1918 р. та Хотинське повстання селян у січні 1919 року. Розпочавшись хресним ходом, протест завершився збройним протистоянням, відступом хотинських повстанців за Дністер і втратами серед селян, які за різними даними, сягали від 7 до 11 тис. осіб [3,71-72]. Разом з тим, частина духовенства і мирян, переважно з числа молдаван, підтримала румунізацію в Бессарабії.

Висновки. Таким чином, формування передумов автономістських рухів у бессарабській церкві початку ХХ ст. було зумовлено передусім багатовіковою (з XIV ст.) традицією молдавської державності та церковного самоуправління і проявилось у збереженні зокрема таких елементів культурної й конфесійної ідентичності молдавського народу, як мова богослужіння, церковний спів та церковні обряди. Закономірності цьому процесу надавали потужні стимули ущемлення, пов'язані з російським пануванням в Бессарабії в 1812 – 1918 рр. та румунським після 1918 року. Якщо на початковому етапі після завоювання Бессарабії (1812 – поч. 1860-х рр.) РПЦ здійснювала на цих землях місію регенерації православ'я після 350-річної османської колонізації й задовольнялася помірними темпами русифікації краю, то в другій половині ХІХ – на поч. ХХ ст. політика «розмолдавлення» церкви та утвердження російської цезарепапійської моделі православ'я втілювалася в Бессарабії форсовано і послідовно. Проте навіть відносна лібералізація суспільства, викликана двома буржуазно-демократичними революціями в Росії, відновила автономістські рухи в Бессарабії. Йдеться, зокрема, про проголошення надзвичайними зборами духовенства і мирян (квітень 1917 р.) курсу на відновлення молдавської автономної православної церкви та організацію Союзу молдавського духовенства православної церкви Молдавської Народної Республіки (МНР) (грудень 1917 р.). А з проголошенням незалежності МНР у січні 1918 р. відкривалась навіть перспектива переростання автономістських рухів в автокефальні. Проте румунська окупація Бессарабії мала своїм наслідком не тільки витіснення РПЦ з конфесійного поля краю. Тоді одержавлена російська церква, яка традиційно виступала за збереження свого панівного статусу на всій території колишньої імперії та поділ інших конфесій на "терпимих" і "нетерпимих", сама була дискримінована іншою державною церковною інституцією. На тривалий час відбулося й упослідження самої ідеї становлення національно зорієнтованої Бессарабської православної церкви – невід'ємного атрибуту відновленої державності.

Література

1. Акты Святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти. 1917-1943 гг. / Сост. М. Е. Губонин. М.: Изд-во Православного Свято-Тихоновского Богословского Института, 1994. 1064с.
2. Березовська В.В. Монархічні організації в Бессарабії (1905-1917). *Інтелегенція і влада*. 2016. Вип. 35. С.19-32.
3. Бессарабия. Военно-географический справочник. М.: Штаб РККА, 1929. 154с.
4. Бурера В. В. "Бессарабское православие" между Румынией и Россией. *Религия в Україні*. 2010. URL: <http://www.religion.in.ua/main/history/5174-bessarabskoe-pravoslaviye-mezhdu-rumyniej-i-rossiej.html>.
5. Высокопреосвященный Анастасий на румынском фронте. *Кишиневские епархиальные ведомости*. 1917. №8.
6. Гошуляк І. Л. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). К.: ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2009. 467 с.
7. Гром О. А. Церковная русификация в Бессарабии в середине XIX века. *Вестник ТГПИ*. 2013. № 2. С. 89-93.
8. Гром О. А. Иннокентиевское движение и «молдавский вопрос» в Бессарабии в начале XX века. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*. 2014. № 4. С. 86 –106.
9. Декларация Временного Правительства. *Бессарабский Южный край*. 29 сентября 1917.
10. Джуреску К.К. Образование единого Румынского государства. Бухарест: Меридиане, 1971. 168 с.
11. З'їзд народів Росії у Києві. *Земля и воля*. 17/30 сентября 1917.

12. Зданкевич А. Своя церковь на своей земле. Фундамент Великой Молдовы. Как рождается новая национальная идея. Аналитика журнала MOLDOVATODAY.NET. Кишинев-Одесса. 164с.
13. К статистике населения Бессарабии. *Сфатул Цэрий*. 23 декабря 1917.
14. Мальцев Д. А. Бессарабский вопрос в годы Гражданской войны в России. *Проблемы национальной стратегии*. 2011. № 4 (9). С. 162-183.
15. Марков С. Румынский произвол в Бессарабии (1918 г.). *Война за прошлое*. – 2016. URL: <https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com/2016/07/01/румынский-произвол-в-бессарабии-1918-г/>.
16. Мельтюхов М. И. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917-1940. М.: Вече, 2010. 480с.
17. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): в 2 т. СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. Т.1. 548 с.
18. Митинг отдельных национальностей. *Одесский листок*. 13 июня 1917.
19. О свободе. *Кишиневские епархиальные ведомости*. 30 апреля 1917р. №17.
20. Посещение Высокопреосвященным Анастасием Румынского фронта. *Кишиневские епархиальные ведомости*. 1917. №21-22.
21. *Почаевские известия*. 27 марта 1908.
22. Румыны в Бессарабии. *Киевское слово*. 7 февраля 1919.
23. Союз молдавского духовенства. *Сфатул Цэрий*. 21 декабря 1917.
24. Стан О. Автокефальная православная церковь Молдовы – путь к преодолению раскола. URL: <http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%97/zotov-v/fundament-velikoj-moldovi-kak-rozhdaetsya-novaya-nacionaljnaya-ideologiya/2/>.
25. Татаринев И. Е. Мобілізація священнослужителів Бессарабії до духовного загону (1914). *Інтелігенція і влада*. 2015. Вип. 32. С.307-316.
26. Филипенко А. О. Церква і освіта в Бессарабії у першій чверті XIX століття. *Записки історичного факультету*. 2013. Вип. 23. С.314-326.
27. Хроника. *Сфатул Цэрий*. 22 декабря 1918.
28. Письма благочинным Митрополита Киевского Флавиана. 1907. *ЦДІАК України* (Центр. держ. іст. архів України у м. Києві). Ф.127.Оп.789.Спр.743. Арк. 1-2.
29. Докладная записка Митрополиту Киевскому Флавиану. 1908. *ЦДІАК України* (Центр. держ. іст. архів України у м. Києві). Ф.182. Оп.2. Спр.44. Арк. 1.
30. Циганенко Л. Ф. Роль бессарабського дворянства в розвитку промисловості та транспортної інфраструктури краю (XIX – початок ХХ ст.). *Волинські історичні записки*. 2008. Т. 1. С. 34-42.
31. Шорников П. М. Борьба за автономию Бессарабской церкви (1918-1940). Радонеж, 2007. URL: <http://radonezh.ru/analytics/borba-za-avtonomiyu-bessarabskoy-tserkvi-p-m-shornikov-47414.html>.
32. Jorga N. Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen. Gotha: F.A. Perthes Aktiengesellschaft, 1905. Bd. 1. 402 S.

References

1. Acts of His Holiness Patriarch Tihon of Moscow and All Russia, latest documents and correspondence about canonical succession of higherecclesiastical power. 1917-1943 (1994). Moskva: Izd-vo Pravoslavnogo Svyato-Tikhonovskogo Bogoslovskogo Instituta, 1994. [In Russian].
2. Berezovska, V.V. (2016). Monarchic organisations in Bessarabia (1905-1917). *Intelihtentsiia i vlada*. Vyp. 35. 19-32. [In Ukrainian].
3. Bessarabia. Military-geographic reference book (1929). Moskva: Shtab RKKA. [In Russian].
4. Buhera, V.V. (2010). "Bessarabian Orthodoxy" between Romania and Russia. *Religiia v Ukraini*. Retrieved from: <http://www.religion.in.ua/main/history/5174-bessarabskoe-pravoslavie-mezhdu-rumyniej-i-rossiej.html>. [In Ukrainian].
5. His Eminence Anastasiy in the Romanian front line. (1917). *Kishinevskie eparkhialnye vedomosti*, 8. [In Russian].
6. Hoshuliak, I.L. (2009). A thorny path to unity (from an idea to the Unification Act). Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
7. Grom, O.A. (2013) Church russification in Bessarabia in the middle of the XIX century. *Vestnik TGPI*. 2, 89-93. [In Russian].
8. Grom, O.A. (2014) Innokentiy's movement and "Moldavian issue" in Bessarabia in the early XX century. *Gosudarstvo, religiya, tserkov v Rossii i za rubezhom*. 4, 86-106. [In Russian].
9. Declaration of Provisional Government. (1917). *Bessarabskiy Yuzhnyy kray*. 29 sentyabrya. [In Russian].
10. Dzhuresku K.K. Creating unified Romanian state. Bucharest: Meridiane, 1971. 168 p. [In Romanian].
11. Congress of the peoples of Russia in Kyiv. (1917). *Zemlya i volya*. 17/30 sentyabrya. [In Ukrainian].
12. Zdankevich, A. (2008). Your own church on your own land. Basis of Great Moldova. How a new national idea appears. *Analytics of the journal MOLDOVATODAY.NET*. Kishinev-Odessa. [In Moldova].
13. To the statistics. (1917). *Sfatul Cerium*. 23 dekabrya. [In Moldova].
14. Mal'tsev, D. A. (2011). Bessarabian issue during the Civil War in Russia. *Problemy natsionalnoy strategii*. 4 (9), 162 -183. [In Russian].
15. Markov, S. (2016). Romanian arbitrariness in Bessarabia (1918). *Voyna za proshloe*. Retrieved from: <https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com/2016/07/01/румынский-произвол-в-бессарабии-1918-г/>. [In Russian].
16. Mel'tyukhov, M. I. (2010). Bessarabian issue between the world wars 1917-1940. Moskva: Veche. [In Russian].
17. Mironov, B. N. (2010) The social history of Russia in the Empire period (XVIII – early XX. St. Petersburg: Izd-vo «Dmitriy Bulanin». V.1. [In Russian].
18. Strike of certain nationalities. (1917). *Odesskiy listok*. 13 iyunya [In Ukrainian].
19. About freedom. (1917). *Kishinevskie eparkhialnye vedomosti*. 30 aprelya, 17. [In Ukrainian].
20. His Eminence Anastasiy's visit of the Romanian front line. (1917). *Kishinevskie eparkhialnye vedomosti*, 21-22. [In Russian].
21. *Pochaevskie izvestiya*. (1908). 27 March. [In Russian].
22. Romanians in Bessarabia. (1919). *Kievskoe slovo*. 7 fevralya. [In Ukrainian].
23. Stan. O. Autocephalous Orthodox Church of Moldova – the way to overcome the schism. Retrieved from: <http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%97/zotov-v/fundament-velikoj-moldovi-kak-rozhdaetsya-novaya-nacionaljnaya-ideologiya/2/> [In Moldova].
24. The union of Moldavian clergy. (1917). *Sfatul Cerium*. 21 dekabrya. [In Moldova].
25. Tatarynov, I.Ye. (1914). Mobilization of Bessarabian priests into spiritual unit. *Intelihtentsiia i vlada*. 2015, 32, 307-316. [In Ukrainian].
26. Filipenko, A. O. (2013). Church and education in Bessarabia in the first quarter of XIX century. *Zapysky istorychnoho fakultetu*, 23, 314-326. [In Ukrainian].
27. Chronicle. (1918). *Sfatul Cerium*. 22 dekabrya. [In Moldova].
28. Metropolitan Flavian's letters to the decent. (1907). *TsDIAK Ukrainy* (Tsentr. derzh. ist. arkhiv Ukrainy u m. Kyievi). F.127.Оп.789.Спр.743. Арк. 1-2. [In Ukrainian].
29. Report to Kiev Metropolitan Flavian. (1908) *TsDIAK Ukrainy* (Tsentr. derzh. ist. arkhiv Ukrainy u m. Kyievi). F.127.Оп.789.Спр.743. Арк. 1-2. [In Ukrainian].
30. Tsyhanenko, L. F. (2008). The role of Bessarabian nobility in the development of industry and transport infrastructure of the territory (XIX – early XX century). *Volynski istorychni zapysky*. V. 1. 34-42. [In Ukrainian].
31. Shornikov, P. M. (2007). The fight for the autonomy of Bessarabian church (1918-1940). Radonezh. Retrieved from: <http://radonezh.ru/analytics/borba-za-avtonomiyu-bessarabskoy-tserkvi-p-m-shornikov-47414.html>. [In Russian].
32. Jorga, N. (1905). *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. Gotha: F.A. Perthes Aktiengesellschaft. Bd. 1. [In English].